

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Árpád és az Árpádok. Történelmi emléknű. Szerkesztette *Csánki Dezső*. Árpád vezér halálának ezredik évfordulója alkalmából. Thaly Kálmán kezdeményezésére és támogatásával. Budapest. Franklin-Társulat. 2° XVII, 3, 396, 1. sok műmelléklettel, képpel.

Napjainkban sok magyar, még több magyar nevű ifjú hangosan hirdeti, hogy a magyar fajnak el kell pusztúlnia, mert romlott, mert kulturátlan, mert »turáni«, tehát »keleti« s ezért művelődésre nem is alkalmas. Ez ifjak örökös káromlások közt átkozzák a sorsot, hogy magyarnak születtek, hogy magyar földön pillantották meg az eget. »Mit ér az ember, ha magyar«...? dúdolja egyik lantosnak vélt társuk. Ez ifjakkal pörbe szállni, igen-igen kárbavesztett fáradság. Én sem akarok. Mégis ismertetésemet az ő apostrophálásukkal kezdtem, mert szeretnék figyelmökbe ajánlani egy könyvet: az »Árpád és az Árpádok« cz. emlékművet, e könyvben egy sokszor emlegetett krónikát: az Anonymus-ét. Az emlékműben van egy értekezés, a melyből kiki megtanulhatja, hogy a magyarság nem »keleti«, olyan értelemben mint pl. a zsidóság, nem »turáni«, olyan értelemben, hogy ázsiai. *A magyarok* a nyelvtudomány kétségtelenül helyes és végérvényes megállapításai szerint *soha másutt, mint Európában nem laktak*. Ha valaki tehát a műveltséget, a művelődést »európai« származáshoz szereti fűzni, a magyarság ennek a származásnak a bizonyítékai híján sincsen. Az emlékműben idézett krónika történetéből azonban azt is megtanulhatja bárki, miképen képes egy igazán elhagyott, leigázott, elnyomott nemzetet egy egyszerű krónika nemzeti aléltságából fölrázni, hogyan képes benne az összetartozás érzetét annyira megszilárdítani, hogy e nemzetnek ismét ideálokért rajongó nagy fiai támadnak. »Meglépő — írja *Beöthy Zsolt* (lásd *Árpád és az Árpádok* cz. mű »Árpád a magyar költészetben« cz. értekezését), — de összes adataink azt bizonyítják, hogy ez a fogalom: *Árpád, a honalapító*, mai értelme szerint, a nemzeti köztudatban és ezt a köztudatot kifejező költészetünkben alig régibb másfélszázadosnál. Árpád

alakja, történeti jelentőségének egész nagyságában, mint a magyar nemzet egységének és erejének legelső hatalmas képviselője, mint a honszerzés vezére, hőse, végrehajtója: megillető helyét csak ekkor kezdi elfoglalni a nemzet kegyeletes köztudatában és közérzésében... Ennek a fejlődésnek azonban megvan konkrét, irodalmi forrása is: a *Névtelen Jegyző* krónikája, mely ebben az időben (1746) kerül nyilvánosságra, foglal helyet, új tartalmával, a nemzet képzeletében. « *Beöthy* nagy stílművészettel kifejti, hogy a nemzeti érzés, az együvé tartozás gondolatának megszilárdításában *Árpád apánk* alakjának, s ezzel Anonymusunknak milyen elsőrendű szerep jutott azon százötven év alatt, mely alatt a nemzetietlen kort azok az idők váltották föl, melyeknek megújhdásunkat, mai fejlettségünket köszönjük.

Ime egy krónika mély hatása a nemzet történetében, egy krónikáé, a melyről az újabb történelmi kritika kimutatja, hogy írója kiváló képzettségű ember volt, a ki ismerte az ország földjét, tudta a birtokviszonyokat, genealógiai közlései hitelt érdemelnek, de történeti része csak nagy kritikával használható.

A mi 100—150 év előtti eleink tehát nem akartak a mimicry elmélet alapján francziákká, olaszokká, németekké, angolokká lenni; tudták nagyon jól, hogy ha van is műveltebb nemzet a magyarnál, de művelődésre alkalmasabb egy sincs. S hogy visszaterjek Anonymusra, az *Árpád és az Árpádok cz.* emlékmű is az ő krónikájának köszönhető. Anonymus ugyanis műve 52. §-ában Árpád haláláról ezt írja: »Ezek után Urunk születésének 907-ik esztendejében Árpád vezér elköltözék e világból, ki is tisztességesen lón eltemetve egy kis patak forrása fölött, mely egy kőmederben folyik alá Attila király városába; holott is a magyarok megtérése után egyház épült, melyet Albának (Fejéregyháznak) neveznek, boldog szűz Mária tiszteletére.« Erre az adatra támaszkodva indítványozta *Thaly Kálmán* a Franklin-Társulat irodalmi tanácsában, hogy Árpád vezér halálának ezredik évfordulója méltó irodalmi emlékművel megünnepeltessék. A Franklin-Társulat az indítványt magáévé tette, s fölkérte *Csánki Dezső* történettudósunkat, hogy a művet írja meg, illetve szerkesztsze meg. Hogy a tudós szerkesztő munkáját annál jobban méltányolhassuk, az igazán tanulságosan egybeállított, nagy tudománynyal megírt művet annál jobban értékelhessük, legjobb lesz a szerkesztő szavaiból a következőket idéznem: »... tervezetet dolgoztam ki... E tervezetnél... két szempontot véltem összeegyeztetendőnek. Először is, hogy a *mű* ne legyen kisebb-nagyobb, véletlenül összerakított vagyis cikkek albumszerű egybeállítása, hanem... *gondolatmenetében és szerkezetében egységes alkotás*; másfelől pedig, hogy az ekként tervezett egységes mű egyes feje-

zetei úgy állíttassanak össze, hogy külön-külön szakférfiak által megírhatók legyenek.

Mivel pedig Árpád személye, a kevés hiteles történelmi adat mellett, a hagyományok, mondák és mythosok ködébe burkolva maradt csak reánk, szükségesnek látszott :

a) a történelmi igazság szempontjából Árpádot alkotásaiban, valamint a kornak, fajnak, műveltségnek és szintérnek alaposan megrajzolt háttérben föltüntetni ;

b) a kort és szereplőit : bevándorló őseinket, itt a hazában sírjaikban talált emlékekkel műveltségtörténeti szempontból megvilágítani ;

c) tudományos vizsgálat nyomán feltüntetni, mily hatást tett Árpád és népe az írók, költők, művészek s a nép képzeletére : a hagyományokban és mondákban, a költészetben és művészetben.

E mellett azonban az is kívánatosnak látszott, hogy *kívüle az ő egész uralkodó nemzetsége a nemzet élén kifejtett működésök szerint jellemeztessék ;* sőt az a megragadó gondolat is kifejezést nyerjen, hogy az ő mythosi alakja mellett, későbbi keresztény ivadékai közül többen az egyház legendás hőseivé : szentjeivé váltak, *ősi nemzetségét a glória nymbusával is ékesítették,* s ekként dicsőségük fényét a hazaszerző nagy őstre visszasugározva, mintegy igazolták az ő etelközi szerencsés választását és pajzsra emeltetését. . . . E szerint a *mű két főrésze oszlik. Az első, mely Árpádról és koráról szól A második főrész Árpád vezér ivadékait : az Árpádokat . . . mutatja be.*«

E jól egybeállított tervezet alapján a mű tényleg mind gondolatmenetében, mind szerkezetében az olvasóra egységes benyomást tesz, a mi nemcsak a tervezetnek, de még inkább a szerkesztésnek a nagy érdeme.

A mű első főrészének, mint a fentebbiekből látható, *Árpád és kora* a czíme.

Az első cikk *Domanovszky Sándoré »A kútfókról«.* A szerző először a hazai, majd a nyugati, az arab (perzsa) és a byzanci (és szláv) kútfókat tárgyalja. A hazai kútfókról ez a nézete : Volt egy nemzeti krónika, mely az események elbeszélésében V. Istvánal végződött. Ezt a krónikát használta *Kézai* és ezen épült fel egy Nagy Lajos korában készült szerkesztés (redactio). E szerkesztés legbecsesebb emlékei az *Acephalus-codex* és a *Sambucus-codex*. Végelemzésben erre a szerkesztésre mennek vissza : a) Bécsi képes krónika, Turóczi ; b) Pozsonyi krónika ; c) Mügelin Henrik krónikája ; d) Budai krónika, Dubniczi krónika, Váradai és zágrábi krónika. A nemzeti krónika több részből alakult ; a magyar részben megállapíthatunk egy, még a XI. században keletkezett

szakaszt. Ez a szakasz az 1046-ik esztendővel, I. Endre uralkodásával végződött. Ezt a régi krónikarészt használta *Anonymus*, Richardus és Albericus. E régi krónikarésznek forrásai az altaichi évkönyvek, Regino és Justinus. Jól esik ide írunk *Domanovszky* cikkeiből, hogy »már a királyság első félszázada megtermette nemzeti krónikánk csiráját, a feljegyzés megkezdődött és folyt tovább«. . . A nyugati, arab (perzsa) és byzanci (szláv) kútfők közül is a legújabb, valamint saját kiterjedt kutatásai alapján vonzó előadásban számol be azokról a kútfőkről, a melyekből a honfoglalás korára és Árpád személyére valamit is megtudhatunk.

A következő értekezést *Szinnyei József* írta, s címe: »A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége«. Az értekezés, melyről a *M. Nyelv* cz. folyóiratban igen jó ismertetés jelent meg (I. IV. köt.; *Szeremley Császár Lorándtól*), három fő-részre oszlik. Az első rész a magyar nyelv eredetéről vonzó formában mondja el a nyelvtudomány azon immár kétségbe nem vonható tanítását, hogy a magyar nyelv a finn-ugor nyelvcsalád egyik tagja. Hangmegfelelésbeli szabályosságok, alaktani és szövegyezések szolgáltatják a bizonyítékokat. Sejtetni engedí a szerző azt is, hogy a magyarok, illetve a finn-ugorok soha másutt mint Európában nem laktak. Bizonyíték erre a többi közt az a nyelvi hatás, a mely a finn-ugorságot az indogermán nyelvek részéről érte. Ez a hatás az osztatlan finn-ugorságot csakis Európában érthette. A magyart az ugor nyelvegység korában (vogul, osztják, magyar), majd külön életében is a honfoglalás előtt ismét érte valamely indogermán nyelv részéről egy újabb hatás, a mi szintén csak Európában történhetett. A második részben Sz. vizsgálja azt az állítást, a mely tanítja, hogy a magyarság »zöme« *faj* szerint nem finn-ugor, hanem töröktatár nép. (*Marquart* idevonatkozó, de semmivel nem igazolható kabar-elméletét — igen helyesen — figyelmen kívül hagyja.) Sorra veszi e tanítás bizonyítékait: *a*) a magyarok *turk* neve, *b*) vitézsége és államalkotó képessége, *c*) a legrégebb személynevek. Különösen értékes, mert nem szakemberek által is könnyen megérthető, a mit a vitézségről és a tulajdonnevek magyarázatáról mond. Az egyes finn-ugor népek történetéből kimutatja a finnek, mordvinok, cseremiszek, votjákok, zürjének, vogulok, osztjákok hadi tetteit; a tulajdonnevekről kimutatja, hogy a milyen módszerrel bizonyították e nevek törökségét, olyannal be lehet bizonyítani e nevek finn-ugor, sőt germán, román, szláv, sémi vagy akár sumir eredetét is. A faji eredet kapcsán Sz. aztán azt bizonyítja, hogy a magyar keverék faj, »erre vall a magyar typus különfélesége, és erre vallanak a nyelvünkben tömegesen meghonosodott idegen elemek is«. A honfoglalás előtti török jövevényszavainkat már most Sz. úgy magya-

rázza, hogy e szavakat használó török nép »a magyarral együtt vándorolt és vele együtt foglalta el az új hazát«. Ez a törökség földművelő és állattenyésztő volt, s török nyelvét a magyarral cserélte föl. Ezek a törökök a magyarok jobbágysai lehettek. A harmadik részben a nyelv alapján (eredeti és jövevényszó) vázolja Sz. azt a műveltséget, a melylyel a honfoglaló magyarok ezer esztendővel ezelőtt bírhattak.

Illés József »A magyar társadalom és állam szervezete a honfoglaláskor« című dolgozatában fejtegeti azt a kialakulást, mely még az Etelközi hazában, különösen Árpád pajzsra emeltetése által történt. E nehéz feladatot a szerző úgy oldja meg, hogy először a forrásokat szövegezteti meg (Constantinus Porphyr., Böles Leó stb.), majd a források adatait az összehasonlító jogtudomány és jogtörténet tanításaival egyezteteti össze, s végül a mit a források is, az összehasonlítás is megkövetel: a kép teljessége érdekében megrajzolja Árpádot a hadvezért, a honszerző politikust.

Márki Sándor »A magyarok hazái, Európa a honfoglalás korában« czímen ír. Rendkívül sajnáljuk, hogy a különben gond- dal megírt értekezés olyanokat hirdet, a mik a tudósok többségé- nek a felfogásával ellenkeznek. M. szerint »a magyarok a turániak közé tartozván, legrégebb hazájukat Ázsiában s legtöbb való- színűséggel a kirgiziek mai síksága és az Altáj-hegység észak- nyugati része közt kereshetjük« (63. l.).

Osszes tudásunk azt bizonyítja, hogy Ázsiához semmi közünk, a »turáni« szót pedig tanácsosabb nem használni; a nyelvtudo- mány is letett róla. A magyarok első hazája is Európában volt. A történelmi első haza, az t. i., mikor már a magyarok az ugor nyelvegységből kiváltak, kétségtelenül az Ural folyó mentén lehetett (lásd erre Gombocz, *Akad. Értesítő* 1907: 514.). A következő haza Lebedia, majd Etelköz. E hazák felemlítése után *Márki* beszél a bolgárokról, a kozárokról, kúnokról, besenyőkről, majd a finn- ugor népekről, mint rokon, illetve olyan népekről, a kiket a magya- rok abban az időben rokonaiknak tekintettek. A következő szaka- szok hazánk honfoglalás előtti területéről, majd hazánk nyugati szomszédairól, Európa műveltségéről szólnak. E szakaszokban olvassuk, hogy a lebediai magyarok és kunok (67. l.) nyelvben keveset különböztek egymástól, s azért a kunok megmagyarosod- tak (67. l.), hogy *Mosaburg* »Ostmark és Friaul közt« feküdt (69. l.), hogy a besenyő nyelv és az úz (kún) nyelv egy stb. (67. l.), csupa olyan állítás, a melyek nagyon is rászorúlnak a bizonyításra.

Nagy élvezettel és örömmel olvastuk a következő érteke- zést, a melyet *Rónai Horváth Jenő* »A magyar hadművészet Árpád korában. Honfoglalás. Hadjáratok« czímen írt. Értekezése

három részből áll; az elsőben a magyar hadművészetről Árpád korában, a másodikban a honfoglalásról, a harmadikban pedig az elfoglalt terület biztosításáról, a magyarok X. századi külföldi hadjáratairól szól. A honfoglalásra elindult magyarok összes számát 200.000-re teszi. Igen jól eső az a szeretet, a melylyel a szerző Anonymust ezúttal is védelmébe veszi; mostani nézete szerint is »Anonymus előadása a honfoglalás menetéről katonai, földrajzi stb. szempontból oly természetes, hogy az józanul más-kép nem is történhetett« (89. l.). Kár, hogy a szerző technikai nehézségek miatt nem mellélkelhette értekezéséhez a honfoglalásnak azt a térképét, melyet Anonymus nyomán 1895-ben kidolgozott s régészeti leleteinkkel kiegészítve a millenniumi kiállításon bemutatott.

Következő értekezés *Hampel József* »A honfoglalók emlékei« című rendkívül értékes dolgozata. Ez az értékes dolgozat mintegy kivonata a szerző következő két kiváló művének: *A honfoglalási kor hazai emlékei* (1900) és *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről* (1907).

A IX—X. században nem lakott hazánkban a magyaron kívül nép, melynek vitézei paripájukkal temetkeztek volna. E sírokban találnak érmeket, a melyek hol »sammanida dirhemek, hol pedig olyan denárok, a melyeket a vezérek korabeli magyarság német-, franciaországi és olaszföldi hadjárataiból hozott magával. E pénzek legtöbbször át vannak lyukasztva, tanúságul arra, hogy a harcros öltönyén hordta« . . . A sírokban aztán a pénzeken kívül találnak kardot, nyilat, gerelyt, tarsolylemez, ékszert, csákányt, zablát, kengyelt, szíjvéget, boglárt, pitykét, fülönfüggőt stb. mind *emlékei a honfoglaló magyarságnak*. Ez emlékek tanulmányozása alapján mutatja ki *Hampel*, mi az eredeti magyar, már t. i. olyan, a mit a magyarok motivumban, alakban, művészetben, ornamentikában magokkal hoztak. S ha azt kutatjuk, hol van a mi dolgainkon levő ízléshez, ékítményekhez hasonló, arra azt feleli H., hogy e tárgyak elemzése »oly vidékre vezet, a hol a VII—IX. századokban Krisztus után a keletrómai (byzánczi) művészet és a perzsa ízlés hagyománya külön-külön és együttesen is érvényesült, s a hol a kettő átváltozott, egymással keverődött, végül a hol az arabok ízlése is érvényesülhetett (121. l.)«. Ez a vidék: Oroszország déli partvidékei. A nagyon tanulságos értekezést az orosz múzeumokból való analógiák leírásával fejezi be a szerző.

Az »Árpád nemzetsége« cz. cikk *Wertner Mór* munkája. A cikk két főrésze oszlik: az egyik részben az Árpádház házassági összeköttetéseit (α) külföldiek, országok szerint, β) hazaiak), a másodikban az Árpádok örököseit (köztük a koholt örökösöket

is : Drummond, Rubempré, Croy) tárgyalja a szerző. A cikkhez két megjegyzést fűzünk. Az Árpádok természetes ivadékaikról írva, Wertner ezt mondja : Az európai uralkodó családok sorában a középkorban alig találunk csak egyet is, melynek nemzedékrendjében természetes sarjak és hosszúéletű természetes mellékágak ne volnának ; sőt arra is van elég eset, hogy e természetes ivadékok trónra jutottak és az uralkodók hosszú sorát nyitották. Azt is találjuk, hogy ily ivadékokat törvényesítettek, főrangúságra emeltek és az ily természetes hajtásból kiindult ágak idő folytán a legelőkelőbb és legbefolyásosabb családokká váltak. *Ilyesminék az Árpádoknál még csak nyomát sem találjuk s bátran kimondhatjuk, hogy ez a család ebben a tekintetben párját ritkítja . . . a természetes hajtások emelkedése és felvirágzása sem a királyi családban, sem a hazai közvéleményben nem talált kedvező talajra*» (132. l.). Ez, párosítva *Pauler Gyulának* azzal a megjegyzésével, hogy »míg a cseh, lengyel zsenge kereszténységnek sok baja volt a többnejűséggel, törvényeinkben ilyenmő intézkedésre nem találunk« (l. 39. l.), a legfényesebb bizonyíték a honfoglalók erkölcsi felfogására. — A másik megjegyzésem Wertner cikkére ez : A szakadatlan, biztos alapon nyugvó, izenkénti genealógiai lánczolatot csak I. Endre és I. Béla királyig tudjuk visszavezetni. A XI. század közepe előtti nemzedékrendet sok tekintetben homály fedi. Nem tudjuk pl. hogy Árpád csakugyan »de genere« *Turul* volt-e stb. ? Én nagyon szerettem volna látni a régibb, bár nem tisztázott nemzedékrendi teljes felsorolást is. Pl. Juditnak (Szent István testvére) volt *Miesko* és *Bezprem* nevű fia. Kétségtelen, hogy *Veszprém* neve egy ezzel a *Bezprem* névvel (lásd *Magyar Nyelv.* II. 52.). Nekünk e nevek a legrégebb helynevek magyarázata miatt van szükségünk, s azért nem ártott volna itt is teljesen felsorolni őket.

Kiváló elmeélel s az eredményeket illetőleg bizonyos merészséggel van megírva *Karácsonyi János* »Árpád birtokai« cz. cikke. Több teljesen új dolgot állapít meg e dolgozat ; ilyenek : Árpád 900-ban foglalta el a Dunántúlt, 896—900-ban, tehát négy éven át azon a vidéken (Szeged-Sövényháza, Mártély-Szentes) üthette fel sátorát, melynek *Szeged* volt a központja. Innen intézte támadását Morvaország ellen, innen foglalta el Dunántúlt (hasonlóan Csánki 223. l.). — A noei (novaji) hegy, a hol Árpád tábornok ütött s megszállt, a Székesfejevári és Kisfalud között eső *Csúcshegy*. Csepel szigeténél a honfoglaláskor a soroksári ág volt a fő Dunaág. A Constantinus Porphyr. császártól közölt Árpád-leszármazóknak a neveit a következőképp értelmezi : Σαλμοῦτζης = Álmos ; Ἄρπαδος = Árpád ; Ταρχατζοῦς = Tarhos, Tar Kás ? Ἰέλεις = mai Üllő ; Ιουτοτζάς = Jutas ; Ζαλτάς = Csát ; Λιόντις = Levente ;

Τεβέλης = Tevel; Ἐξσελεχ = Ecsellő, Φαλῆς = Vál; Τάξις = Taksony; Τασῆς = Tas; Τερματζώς = Termás, Tormás. Ez értelmezéseket a nyelvtudomány segítségével oly ügyesen magyarázza a szerző, hogy szinte több esetben csak érez-zük, hogy talán nem helyes a magyarázat. Így pl. *Üllő* nem lehet = Ἰλέχ, mert a magy. *-ll-* általában *-dl-*, *-rl-*, *-gl-*, *-kl-*, *-ll-*-ből ered (vö. *hadlavua* hallá, *edleni* elleni, *vadlani* = val-lani, *sarló* = salló stb.), a szókezdő *ü* pedig csakis egy *i*-nek s nem *ie*-nek felelhet meg. *Üllő* legrégebb alakjának **idleu*-nek, **idleχ*-nek kell lennie (vagy *irlech*, *iglech*, *iklech*, *illech*). *Vál* és *Φαλῆς* se felel meg egymásnak; a byzanci írók a szókezdő latin és idegen *v-t* *ou*-val írták (vö. kat *Valens* = Οὐαλης, *Victor* = Οὐκτορ stb.), s nem *φ*-vel. — Szó fér az Ἐξσελεχ = *Ecsellő* és a Ζαλτάς = *Czát*, ebből *Csát* (vö. *czódör*-ből *csódör*, *cév*-ből *cső* stb.), valamint a *Zlatan*—*Zoltán* magyarázathoz is. — Karácsonyi szövejtései azonban olyan gondolatkeltők, hogy szívesen vesszük azokat is, a melyek magyarázatában a tudós szerzővel egyet nem érthetünk.

Fentebb említettem Anonymus írását, mely szerint Árpád 907-ben halt meg; ugyanott azt is idéztem Anonymusból, hogy hol temették el Árpádot. Ehhez a helyhez fűződik az az irodalom, melyet *Szendrei János* »Árpád sírja« című értekezésében részletesen ismertet. A szerző elmondja az Árpád sírja felkutatására vonatkozó s eddig történt dolgokat, bírálja őket, s végül megállapítja, hogy »Árpád sírja s az a mellé vagy fölé épített Fejéregyháza az ó-budai határ nyugati részén, a Vörösvár felé elnyomuló dombsor alján, *legvalószínűbben* azonban a *Radt-malom forrása fölött nyugatra fekvő, mai óbudai köztemető környékének emelkedettebb részén feküdt.*« (159. l.)

Sebestyén Gyula »Árpád emléke a hagyományban« cz. értekezésében a magyar regösökkel, énekmondókkal, a húnmagyar, valamint a honfoglalás körül alakult egyéb mondákkal foglalkozik. Az értekezés rövidre szabott, s épp azért kissé tömören írt kivonata azoknak a műveknek, a melyeket *Sebestyén* a hún-avar-székely kapcsolatról, a rovásról, a regösökről, a húnmagyar mondáról, Anonymusról (1203 körül ír) stb. írt. A húnmagyar mondát illetőleg S. nézete ez: A honfoglalók Dunántúl avarokat találtak, a kiket határörökül (= székelyekül) alkalmaztak. Ez avarok közt voltak germán (gepida) néptörédek, a kik a hún uralmat felváltották. Sőt az avarok még hüntörédeket is ismertek. Ez avarok büszkén emlegették, hogy a magyarok őket már e hazában találták, s azt is tudták, hogy a szomszéd népek őket húnoknak tartották. — A megmagyarosodott határőri szolgálatot tevő (székelykedő) avarok közt a pogány hagyo-

mányokat ápoló regösök jártak s eltanulták a hagyományt. A hún eredet mondája az avar végek termelése. A magyarokhoz csatlakozó nyolczadik törzs a kabar törzs. E néptöredék már a IX. században megmagyarosodott s határori (székely) szolgálatot teljesített a Dráva mentén, tehát határosan az avar székelykedőkkel. Itt a közös foglalkozás és a közös nyelv (megmagyarosodás: magyar nyelv) folytán részesei lettek az avar végek termelte húnhagyományoknak s ezzel a hagyománynyal kerültek a XI. századi áttelepítés alkalmával Erdélybe. (Mai székelyek; Károlyi is elfogadja, lásd 269. l.) Minthogy pedig a IX. századi háborúk alkalmával az avar-székelyek tönkretétettek, e kabar-székelyek lettek a húnhagyomány egyedüli fenntartói. A húnmagyar monda egyéb részei (Árpádház dicsőítése) már a mondafejlődés eredménye. S. ez elméletével újabban *Bleyer Jakab* foglalkozott behatóan, s helyébe új elméletet állított fel. A magam részéről két megjegyzést fűzök S. elméletéhez. S. azt írja, hogy Árpád fejedelem törzsének neve: a *magyar* (*megyér, magyar*) e hazában csak később szorította ki az *un-ugor, ungár* (= *nagy ugor*) nevet (l. 169., 181. l., hasonlóan 225. l.), s hogy a magyarság IX. (esetleg X. is?) századi összefoglaló neve az *ungár* volt. Ha tehát egy magyar a IX. században magyar nyelven beszélt, s azt akarta mondani, hogy a magyar nemzet (nem: törzs) tagja, ezt így mondta: *én ungár vagyok*. Nézetem szerint ez hibás értelmezése a latin *ungarus, ungaris* (vö. ném. *Ungarn*, szláv *ongrin, ongre* stb.) névnek; egy nép idegenektől használt pl. latin nevéből nem lehet következtetni az illető nemzet saját nemzeti nevére (vö. lat. *bohemi*, de a csehben *čech*). A másik megjegyzésünk, hogy nem látjuk meggyarazatát annak, miért hívják a régi törvények a nyugati végek védőit *ewri, ór*-öknek s nem, a hogy S. elméletéből következik, *székely*-eknek.

A következő értekezés *Beöthy Zsolt* »Árpád a magyar költészetben« cz. értekezése, melyet fentebb méltattunk.

Berzeviczy Albert a műértő és műbíráló szemével ír azokról a szépművészeti termékekről, a melyek Árpádot ábrázolják. Különösen szép dolog, a mit Munkácsy Árpád-ábrázolásáról és így Munkácsyról mond (208. l.). Dolgozatának czíme: »Árpád a művészetben.« Az ismertett Árpád-ábrázolások a következők: 1. Bécsi Képes Krónika képe (sienai miniator műve lehet), 2. Turóczi krónikájának képe (augzburgi kiadás), 3. A »Mausoleum Regum et Ducum« képsorozat metszete (1664., Nürnberg; talán Nádasdy Ferencz gróf műve), 4. A XIX. század 20- és 30-as éveinek illusztrációi (pl. az 1822. évi *Aurorában*, P. Horvát E.: *Árpádja* rézmetszete), 5. Geiger Péter Nep. János ábrázolása (*Képek*

Magyarország történetéből 1862, műlap), 6. Kovács Mihály: Árpád fejedelem pajzsra emeltetése (olajfestmény), 7. Izsó Miklós szoborvázlata (1875, Szépműv. Múz.), 8. Munkácsy Mihály »Honfoglalás«-a (1893, Szépműv. Múz.), 9. Feszty Árpád »A magyarok bejövetele« (1894), 10. Az Országház Árpád-képmásai: a) Szécsi Antaltól szobor, b) Vajda Zsigmondtól kép a képviselőház társalgója mennyezetén, 11. Pusztaszeri Árpád-szobor Kallós Edétől, 12. Árpád vezér szobra Zala Györgytől (nincs még egészen készen, az Ézredévi emlékmű számára készül), 13. Helbing Ferencz: Árpád pajzsra emeltetése (fali kartonlapon, még nem jelent meg); végül ide sorozhatjuk az *Árpád és Árpádok* emlékmű 213. lapján közölt Hegedűs László »Hódolás« cz. képét is.

Csánki Dezső értekezésének címe: »Összefoglalás. Árpád jellemzése.« Történetírónak Árpádot jellemezni a legnehezebb feladatok egyike, hiszen alig maradt róla feljegyzés. *Csánki* abból indul ki s kutatásaiban igazolva is látja, a mit Constantinus Porphyrogenita mond Árpádról: »Bölcs tanácsú és gondolkodású, kiválóan vitéz és uralkodásra termett férfiú volt.« Az értekezés a mai sok tekintetben uralkodó collectivista felfogással szemben az individualismus álláspontján van (ugyanígy *Károlyi A.* is), s az egyéniségnek tulajdonít — nézetünk szerint helyesen — kiváló szerepet a történet folyásában. Ez alapon megkapóan bizonyítja, hogy az állami közhatalom keletkezése (ma: magyar állam), a társadalmi egység kialakulása (ma: magyar nemzet), a természet által kijelölt földrajzi egységnek politikai egységgé való alakítása: az egységes terület elfoglalása (ma: magyar haza) egyéniséghez, személyhez fűződik, s ez az egyéniség Árpád vezér. Különösen kétségbevonhatatlan a bizonyítás, mikor Cs. az Árpád halála utáni állapotokra hivatkozik (225. l.). »Az események igazolják a Biborban született császár értesülését, az alkotások szerzőjüket, s a nép tettei a vezért« (226. l.).

A mű második főrészének »Az Árpádok« a címe, s benne Árpád ivadékaik vannak méltatva. — *Angyal Dávid* »Az Árpádok a világpolitikában« czímen ír. 892-től, a mikor a magyarokat Arnulf német király segítségül hívja a morva birodalom ellen, III. Endréig a szerző mindazt a külföldi hadjáratot, külföldi politikai vonatkozást elmondja, a melyben az Árpádoknak részük volt. S az így megalapozott történeti áttekintésből egy igen becses összefoglalásban beszámol a tanulságokkal. A keresztény Magyarországnak az Árpádok alatt a legállandóbb és a leg-erősebb szövetsége a szentszék volt A. szerint. Különösen szép, a mit Géza fejedelemről (237. l.), és az Árpádok józan mérsékletéről mond (260). Hogy a magyarok az északi és a déli szlávok

közé ékként fúródtak, helyesen utasítja vissza, mondván, hogy e felfogás mai szemüvegen át nézi a IX—X. századi állapotokat (235).

Igen nagy ismeretekkel megírt szép értekezés a *Károlyi Árpád* »Az Árpádok mint a magyar nemzeti királyság és társadalom szervezői« cz. dolgozata. K. azt rajzolja meg, hogyan alakul meg Szent István alatt az Árpád elfoglalta földön szilárd központi kormánynyal bíró állammá a magyar királyság (intézmények: várispánságok, vármegyék, honvédelem), hogyan bontakozik ki Szent László és Kálmán alatt a modern szóval alkotmányosságnak nevezhető állapot (= a nemzetnek, illetve a nemzet tekintélyesebbjeinek beleegyezése nélkül a király mit se tehet), hogyan alakúlnak ki III. Béla alatt a magyar család- és birtokjog főbb elvei, az alkotmányosság biztosítékai (koronázási hitlevél, eskű), s IV. Béla alatt hogyan fejlődik ki a köznemesség, vármegyei önkormányzat, városi polgárság, földművelő jobbagység. Különösen szép, mikor K. azt a nézetét bizonyítja, hogy IV. Bélának a mongol pusztítás után azért sikerült oly rövid idő alatt az országot olyan bámulatosan felépíteni, mert e munkájában a közjogilag és társadalmilag fokozatosan fejlődő nemességre támaszkodhatott. K. finom megfigyeléseiben csak egyre akarom felhívni a figyelmét, s ez az, hogy K. szerint »a francia befolyás . . . a XII. század végén s a XIII. század első harmadában fensőbb köreinknél sokkal nagyobb volt, mint hinnók« (273. l.). A francia befolyást a magyar szavak írása terén e korra nézve több ízben hangsúlyoztam magam is, s csatlakozom K.-hoz, hogy ez »nagyobb volt mint hinnók«.

Nagy gonddal és lelkiismeretességgel készült *Békefi Remig* »Az Árpádok mint a magyar keresztény egyház és művelődés szervezői« cz. dolgozata is. A mi általános és magyar egyháztörténeti tekintetben nevezetes van a XI—XIII. században (egyházak alapítása, különböző szerzetek betelepítése stb.), azt mind igen tanulságosan elmondja az értekezés. Különös dicséretéül tudjuk be a szerzőnek, hogy a katolikus pap létére nem zárkózik el attól a gondolattól, hogy a magyar kereszténység kezdete a görög keleti egyházban keresendő (251. lapon »görög egyház régebb sikertelen kísérletéről« szól), a melyet *Angyal* is (237., 238. l.), *Károlyi* is (265. l.) érint. S ezzel kapcsolatban említjük, hogy szerintünk nem véletlen a Szent László alatti esztergomi zsinatnak a »görög egyház hatása« alatt kimondott határozata (l. *Békefi* 290. l.), vagy a veszprémvölgyi apácakolostor első lakói szerintünk aligha voltak »bajorországi benedekrendi szűzek« (l. 285. l.). Mi is azt valljuk, hogy a magyar kereszténység első szála a görög keleti egyházban keresendő, erről

részletesen írtunk is. Nagyon kívánatos, hogy e kérdéssel történészek is foglalkozzanak. Csak nem rég is egy nyelvtudományi munkában olvastam (*O původu Kijevských listu* . . . sepsal Prof. dr. Václav Vondrák V. Prazu 1904., 77. l.) *Ginzel: Geschichte der Slavenapostol Cyrill und Method* című műve nyomán azt az állítást, hogy 1204-ben Innocentius pápa Imre királynak arról ír, hogy Sümeg (Somogy) vidékén csak egy latin, de több görög szertartású monostor van. A XI. századot illetőleg meg felhívom a figyelmét a csehországi szlavai kolostorra, a hol Procopius benzés apát szláv liturgiát használt, a kinek tanítványai kikergetésük után hozzánk jöttek (lásd *Jagić, Zur Entstehungsgeschichte* I. 55., 56. l.). Mi igaz mindebből? Nagyon megköszönök Békefi-nek vagy Karácsonyinak, ha e tekintetben felvilágosítanak.

Karácsonyi János »Az Árpádház szentjei« című értekezésében a magyar nemzetnek a keresztény hit körül való önfeláldozó példáiról: Szent Istvánról, Szent Lászlóról, Szent Imréről. magyar Szent Erzsébetről és Boldog Margitról ír. Szent Istvánban a bölcs törvényszerzőt, Szent-Lászlóban a kegyes, keresztény lovagot, Szent Imrében a szüleinek engedelmes, tiszta erkölcsű ifjút, Szent Erzsébetben a szegényeket ruházó, betegeteket ápoló hitvest, Boldog Margitban a tiszta, önfeláldozó, munkás leányt tisztelték és tisztelik a magyar keresztények. — Különösen szép, a mint Szent Istvánt rajzolja K., a kire az utókor mindent rárakott, mondván, hogy ezt is, azt is ő tette, ő tőle származik. K. szerint Szent Imre vadászat alkalmával vadkan áldozata lett; ugyancsak ő szerinte V. István korai halála, a nyomában fakadt pártviszály és 40 évig tartó belső békétlenség volt az oka, hogy Boldog Margit szentté avatása elmaradt. K. szerint is a *Margit-legendát* csak később, 1510-ben fordították magyarra (Ráskai Lea műve). — Az értékes dolgozatban csak egyet nem írok alá; K. szerint *Imre* nevünk a *Heinrich* névből alakult (312. l.). Ez hangtanilag lehetetlen (lásd erről *Szláv jövevényszavaink* cz. művem I., 2: 144. lapját).

Varjú Elemér »Az Árpádok ábrázolása« czímen azokról a képmásokról ír, a melyek Árpádházi királyainkról és az Árpádok női tagjairól reánk maradtak. Egykorú ábrázolás egyik Árpádházi királyunkról se maradt, leszámítva I. Gézának a szent korona alsó felén levő félig hiteles képmását. Miután a későbbkori ábrázolások hitelességét Varjú megállapítja, egyenként szól az egyes képmásokról Szent Istvántól III. Endréig, illetve Szent Erzsébetig. Az igen értékes fejtegetésre azt jegyezzük meg, hogy a pénzekben levő ábrázolásról sehol se tesz említést a szerző, úgyszintén szeretnők tudni, mi V. nézete Szent László lovaszobrának arról a kis képéről, melyről Czákó Elemér értekezett.

De ezt se V., se Karácsonyi (»Az Árpádház szentjei« dolgozatában) nem említi.

Fejérvataky László »Az Árpádok címerei«-ről ír. A honfoglalás idején a kereszténység fölveteléig a *turul* madár lehetett őseink hadi jelvénye. Az Árpádházi királyok címerének lényeges elemei a *csíkos pajzs* (legrégebb emléke Imre király aranybulláján 1202-ből) és a *kettős kereszt* (II. Endre alatt lép fel). A csíkos pajzs az Árpádok törzsének a címere. A címer színei : vörös és fehér. A magyar zászló is vörös-fehér csíkos volt a Manasse-féle kézirat tanúsága szerint. — Az Árpádok családi és királyi címere ma is változatlanul megvan Magyarország ősrégi címerében. Még csak azt jegyezzük meg F. nyomán, hogy a hármashalmo az Árpádok idejében nem fordul elő.

Végére értünk az emlékkönyv dolgozatai felsorolásának, A tudós szerkesztő, hogy a könyv egységes jellegét annál jobban kidomborítsa, egy »Függelék«-ben olyan pontos könyvészetet állíttatott össze az Árpádok korszakára vonatkozólag, a mely méltó büszkesége irodalmunknak. Az összeállítás *Mangold Lajos* műve. Külön ki kell emelnem azt a gondos szeretetet, melylyel Csánki a könyvet nem csupán szerkesztette (pl. sajtóhiba, ellentmondás alig van a műben), hanem a képek kiválogatásával illusztráltatta is. A könyvben minden egyes értekezés izléssel, stilszerűen van illusztrációkkal, műmellékletekkel ellátva. A gondos kiválasztás a szerkesztő, a kiváló technikai kivitel a Franklin-Társulat nagy érdeme. Mert az *Árpád és az Árpádok* nemcsak tudományilag, hanem a nyomdai ipar terén is legértékesebb könyveink közül való. Nagy kár, hogy a tudományos cikkek kisebb alakú, könnyebben kezelhető könyvben is meg nem jelentek, mert e cikkek tudományos irodalmunk legjobbjai közül valók.

S hogy irodalmunk ilyen becses könyvvel gyarapodhatott, azt első sorban a sokszor megtépzott, »mesélő«, de azért a XII. század legműveltebb magyarjának : Anonymusnak köszönhetjük. Ő úgy *tudta*, hogy Árpád apánk 907-ben halt meg. Az ő *hite* adott életet most is, mint annyiszor, egy szép vállalkozásnak ; adja az Eg, hogy az ő *tudásából* időtlen-időig merítsen *hitet* a magyarság.

MELICH JÁNOS.